

Elzas, Vogezen en Jura

- ▶ Ontdek moderne kunst onder een bijzondere hoed in Centre Pompidou-Metz
- ▶ Beleef Place Stanislas in Nancy waar gouden tijden blijven schitteren
- ▶ Bezoek de mooiste wijndorpen van de Elzas langs de Route des Vins
- ▶ Bekijk oude kunst in het Musée Unterlinden, in het hart van Colmar
- ▶ Bewonder het bijzonderste ontwerp van Le Corbusier: de kapel van Ronchamp
- ▶ Ervaar de vallei van de Loue met fraai gelegen stadjes en dorpen aan de rivier

Inhoud

- 7 Kaarten en plattegronden
- 9 Woord vooraf
- 1 11 Elzas, Vogezen, Jura: een kennismaking**
 - 12 Geologie
 - 14 Klimaat
 - 15 Economie
 - 16 Bevolking
 - 17 Eten en drinken
- 2 27 Geschiedenis**
 - 28 Galliërs, Romeinen en Franken
 - 30 Gestage opmars van het Franse koninkrijk
 - 34 De Franse Republiek
- 3 41 Kunst en cultuur**
 - 42 Bouwkunst
 - 46 Beeldende kunst
 - 48 Aardewerk
 - 50 Glaskunst
- 4 53 Lotharingen: Maas, Meurthe en Moezel**
 - 55 Verdun
 - 64 Metz
 - 71 Omgeving Metz
 - 73 Tussen Metz en Nancy
 - 74 Nancy
 - 88 Lunéville
 - 90 Sarrebourg
 - 92 Sarreguemines en Pays de Bitche
 - 96 Tips en adressen
- 5 101 Vogezen**
 - 102 Tussen Domrémy en Épinal
 - 106 Épinal
 - 108 Les Ballons des Vosges
 - 115 Tips en adressen
- 6 119 Bas-Rhin**
 - 120 Straatsburg
 - 137 Les Vosges du Nord
 - 141 Noord-Elzas
 - 149 Route des Vins d'Alsace
 - 163 Tips en adressen
- 7 169 Haut-Rhin**
 - 171 Colmar
 - 177 Route des Vins d'Alsace
 - 187 Mulhouse
 - 192 Sundgau
 - 195 Tips en adressen
- 8 199 Belfort en Haute-Saône**
 - 200 Territoire de Belfort
 - 205 Noordelijke Jura
 - 206 Zuidelijke Vogezen
 - 215 Vesoul
 - 216 Saônevallei
 - 224 Vallei van de Ognon
 - 227 Tips en adressen
- 9 231 Doubs**
 - 232 Montbéliard
 - 238 Haut-Doubs
 - 247 Valleien van de Loue en de Lison
 - 249 Besançon
 - 261 Tips en adressen

Woord vooraf

Het noordoosten van Frankrijk is een gebied waar het toerisme over het algemeen niet de boventoon voert, maar waar wel heel veel te zien is. Er is veel ruimte en natuur, er zijn genoeg bezienswaardigheden en dat allemaal ook nog eens zo dicht bij huis. Ideaal voor een lang weekend, een weekje tussendoor, een citytrip, maar ook voor een lange zomervakantie. Hier worden geen discussies gevoerd over hoe het toerisme het beste ingedamd kan worden, hier zijn geen wachtrijen, geen bussen vol toeristen die alleen maar uit zijn op de leukste selfie, maar wel ruimte, heerlijk – niet aan de toeristen aangepast – eten tegen normale prijzen en natuurlijk veel lokale wijnen en kazen om te proeven en te leren kennen.

De variatie in landschappen is enorm: van de vlakke Elzas tot de toppen van de Vogezen en de Jura. Water in de vorm van rivieren (Maas, Moezel, Saône, Doubs), meren en watervallen. De culturele verschillen in het gebied zijn historisch gezien groot en dat zie je nog steeds in de architectuur, de keuken en de wijntraditie. In de Elzas is de Duitse oorsprong onmiskenbaar. Doordat de Elzas als Frans gebied niet stelselmatig gebombardeed is in de Tweede Wereldoorlog, zijn hier nog prachtig bewaarde Duitse stadscentra. Na de Eerste Wereldoorlog, *la Grande Guerre*, was het hele gebied Frans geworden, maar daar ging een gruwelijke strijd aan vooraf. In de Franche-Comté zie je op veel plekken nog de getuigen van de gemeenschappelijke geschiedenis van Bourgondië en de Nederlanden in de vorm van standbeelden, kunstvoorwerpen en gebouwen. Door vererving is er zelfs een link met de Nederlandse Oranjes.

We hebben geprobeerd in deze gids een overzicht te geven van al het moois dat er in het noordoosten van Frankrijk te zien is, met extra nadruk op alles wat er voor ons uitspringt en met veel achtergrondinformatie. We hopen dat je er net zo van geniet als wij.

Angela Heetvelt en Hans Pijnenburg

Lotharingen: Maas, Meurthe en Moezel

Nancy, Metz en Verdun zijn de bekendste attracties van Lorraine, oftewel: Lotharingen. De art nouveau is bij uitstek een karakteristiek van Nancy; op het centrale plein lijken oude Franse monarchieën nooit verdwenen. In Metz staat een glanzende gotische kerk en sinds 2010 een van de opvallendste moderne-kunsttempels van het land: het Centre Pompidou-Metz. In en rond Verdun liggen de talloze sporen van de Eerste Wereldoorlog. Voor de eeuwherdenkingen van de Grande Guerre, tussen 2014 en 2018, zijn veel oorlogslocaties heringericht. Tussen deze drie steden, in dit land van de rivieren Maas, Meurthe en Moezel, verdienen tal van tuinen en kastelen een bezoek. Vooral in het zuidwesten vind je nog volop gelegenheid tot onthaasten in verstilde streken met minimale toeristische voorzieningen.

< Detail van de structuur van het Centre Pompidou-Metz.

De Quai de Londres aan de Maas in Verdun. De torentjes van de kathedraal in de bovenstad steken nog net boven de bebouwing uit.

Na de Dertigjarige Oorlog kregen Lotharingen en Nancy onder hertog Leopold hun onafhankelijkheid terug. Leopolds zoon Frans trouwde met Maria Theresia van Oostenrijk en werd keizer van het Heilige Roomse Rijk; van Lotharingen zag hij af. Lodewijk XV riep in 1737 zijn schoonvader Stanisław Leszczyński uit tot hertog van Lotharingen. Bij het overlijden van Leszczyński in 1766 werd Lotharingen aan het Franse koninkrijk toegevoegd.

Juist deze laatste hertog van Lotharingen heeft een stempel gedrukt op het culturele erfgoed: hij was een groot liefhebber van bouwwerken, omringde zich met schrijvers en kunstenaars en liet schitterende gebouwen, pleinen en fonteinën na. Nancy is de stad bij uitstek om zijn sporen te vinden, ook al is hij er feitelijk maar weinig geweest.

Lotharingen was in de 18de eeuw nog niet definitief Frans geworden. In 1870 wisten de Pruisen de Elzas en een flink deel van Lotharingen te veroveren op de Fransen en werd een deel ingelijfd bij het net gevormde Duitsland. Het departement Moselle is het deel van Lotharingen dat van 1871 tot 1918 Duits was; het bleef tijdens de Eerste Wereldoorlog – ver achter het front – gespaard. In 1916 was vooral de omgeving van Verdun het strijdtoneel van een van de grootste slachtpartijen uit de Eerste Wereldoorlog. Belgen, Fransen en Britten werden in hun verzet tegen de Duitse opmars in 1917 bijgestaan door een uiteindelijk beslissende Amerikaanse troepenmacht. Na de Eerste Wereldoorlog werd heel Lotharingen weer Frans.

In de Tweede Wereldoorlog gingen zware krijgshandelingen grotendeels aan Lotharingen voorbij, maar de ervaringen van deze oorlog waren toch heel dramatisch: het departement Moselle (Metz) werd opnieuw geannexeerd en

de mannen in de dienstplichtige leeftijd moesten in het Duitse leger dienen tegen de geallieerden. Voor de inwoners was dit een definitief keerpunt: alle daarvoor nog aanwezige pro-Duitse sentimenten zijn met die oorlog definitief verdwenen.

VERDUN

Ruim een eeuw is verstreken sinds de Slag bij Verdun. Maar nog altijd is de stad in de ban van de Grande Guerre. Alleen tijdens het zomermuziekfestival, als de terrassen aan de kade vol zitten, lijkt de zware deken van oorlogsherinneringen van de stad te worden genomen. Hoofddoel van een bezoek is doorgaans de Citadelle Souterraine, de ondergrondse vesting aan de westzijde van het stadje. Voor een goed beeld van het beleg, het verzet en de strategieën mag een bezoek aan de omringende herdenkingsmonumenten eigenlijk niet ontbreken. Met behulp van een gids krijgen de begraafplaatsen en het gigantische knekelhuis nog veel meer inhoud. Heel indringend is ook de openluchtvoorstelling ‘Des flammes à la lumière’ (reserveren!) met honderden acteurs en figuranten, waarvoor het publiek zich om 22 uur verzamelt op een terrein aan de oostkant van de stad.

Symbolstad Verdun

Verdun had en heeft voor Duitsers en Fransen een grote symbolische betekenis. Grote historische lading kreeg de stad al bij het Verdrag van Verdun in 843, waarmee het machtige, door Karel de Grote opgebouwde grote rijk werd verdeeld onder zijn drie kleinzonen. Dit verdrag staat voor de geboorte van Frankrijk en Duitsland en hun respectievelijke talen. Aanvankelijk was er nog sprake van een middenrijk – de Nederlanden, Elzas en Lotharingen – maar na het kinderloos overlijden van Lotharius II werd dat volgens het Verdrag van Meerssen (870) verdeeld tussen het Duitse en Franse rijk.

De strategische ligging op een heuvel in de Maasvallei heeft Verdun voordelen gebracht maar ook parten gespeeld. De Fransen grendelden de vallei af voor invasies uit het noorden. Bouwmeester Vauban begon in 1680 met grootschalige werkzaamheden aan de citadel, die tot dan nog een bescheiden omvang had. Hiermee werd Verdun een daadwerkelijke *ville de guerre* en garnizoensstad. De Franse Revolutie heeft de stad weinig beroerd. In 1870 bevond Verdun zich in de frontlinie van het Frans-Duitse strijdgewoel; de stad werd na een tachtig dagen durende belegering door de Duitsers ingenomen. Bij het Verdrag van Frankfurt kwam de stad weer in Franse handen. Hierna werd de citadel voorzien van een uitgebreid ondergronds gangenstelsel.

Na het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog stond symbolstad Verdun hoog op de Duitse prioriteitenlijst. In 1914 kon worden standgehouden tegen de Duitse aanvallen. De Duitse legerleiding ontwikkelde in 1916 een

kanten indrukwekkend. Het gebouw heeft de vorm van een zwaard dat in de aarde is gestoken, met het blad naar beneden als symbool voor de beëindigde strijd. De twee lage vleugels – met de gegraveerde namen van de soldaten die nooit zijn teruggevonden – zijn de pareerstang, de toren in het midden is de greep en maakt deel uit van een kapel. De botten van de onbekende soldaten zijn te zien door de kleine raampjes op kniehoogte aan de achterkant van het gebouw. Binnen wordt een film vertoond over de geschiedenis van de Slag bij Verdun. Aan de westkant van de begraafplaats staat het Joodse monument, dat de Tweede Wereldoorlog ongeschonden is doorgekomen, aan de oostkant is recent een islamitisch monument opgericht. Het naastgelegen dorp Douaumont werd ook compleet van de kaart geveegd, maar er is nu wel een restaurant (Abri des Pèlerins), het enige in de directe omgeving.

Het **Fort de Douaumont** was het grootste verdedigingsbolwerk in de omgeving. In 1916 waren de Fransen al bezig het te ontmantelen: de val van Luik in 1914 had hun geleerd dat dit soort forten geen bescherming bood tegen het moderne Duitse geschut. Het fort werd in februari 1916 zonder strijd door de Duitsers in bezit genomen. Aan Duitse zijde vielen veel slachtoffers toen in mei een zware explosie in de opslagplaats van granaten plaatsvond, waardoor de vlammenwerpers in brand vlogen. Hierbij kwamen meer dan 800 Duitse soldaten om het leven. In november heroverden de Fransen het fort, ze versterkten het complex en groeven nog diepere gangen. De aanblik van bovenaf is interessant, met goed zicht op de verschillende geschutskoepels. Binnen zijn de slaappleatsen, de latrines, de resten van de keukens en kanonnen.

De **Tranchée des Baïonnettes** is de loopgraaf waar de volledige 137ste Infanterie in juni 1916 de dood vond. De mannen werden levend begraven na een granaatslag; alleen de punten van hun honderden bajonetten staken nog uit de grond. Dat was lang het officiële verhaal achter het eerste monument (1920). Waarschijnlijk klopt het historisch gezien niet en zijn de bajonetten er later neergezet. Het monument staat er nog steeds, als symbool van de dapperheid en opofferingsgezindheid van de manschappen, maar dan zonder de bajonetten: die zijn inmiddels allemaal gestolen, evenals de vele kopieën die er later zijn neergezet.

Het **Fort de Vaux** is een kleine versie van het fort van Douaumont, maar met een dramatisch verschil: hier hebben daadwerkelijk gevechten plaatsgevonden tussen Fransen en Duitsers. De Fransen moesten zich na een maandenlange strijd, waarbij ook gas werd ingezet, uiteindelijk overgeven door gebrek aan voedsel en drinkwater. In november 1916 heroverden de Fransen het fort. De galmende gangen en ruimtes met stapelbedden zijn toegankelijk. De **Argonne** is het gebied ten noordwesten van Verdun. Het is bosrijk met steile hellingen. Hier begon de aanval al in de herfst van 1914. Het gebied

Achter het Amerikaanse monument staan nog de resten van de kerk van Montfaucon.

lag heel strategisch, omdat van hieraf de spoorlijn Parijs–Verdun aangevalen kon worden. De **Tour de Montfaucon** is een imposant Amerikaans gedenkteken op een heuvel, waarop de granieten, 56 m hoge toren (234 treden) met het 7 m hoge beeld van de ‘bevrijder’ van verre is te zien. De kolom is onderaan rondom versierd met *fasces*, een Romeins symbool dat door de Italiaanse fascistten is overgenomen. Er is een trap naar boven in de toren. Het dorp is door de Duitsers afgebroken, alleen van de kerk zijn nog wat resten. Het Amerikaanse kerkhof ligt verder noordwaarts, bij **Romagnous-Montfaucon**, en is met ruim 14.000 graven – in uiterste precisie gerangschikt – op 52 ha de grootste Amerikaanse militaire begraafplaats in Europa. In het dorp toont de Nederlander Jean-Paul de Vries in zijn museum **War for Peace Musée Romagne 14-18** een enorme collectie militaire en burgerlijke gebruiksvoorwerpen uit de Eerste Wereldoorlog. De 60.000 voorwerpen zijn allemaal binnen 5 km van het dorp aangetroffen. Aan de weg naar Varennes ligt bij **Epinonville** een Duits kerkhof, dat al tijdens de oorlog door de Duitsers werd aangelegd, de laatste rustplaats voor 1000 soldaten. Het is veel soberder dan Amerikaanse of Franse begraafplaatsen, de zerken staan niet netjes in het gelid, maar het is opmerkelijk te zien dat de Joodse zerken ongeschonden WO II zijn doorgekomen. In het dorp **Varennes** staat het oorlogsmonument van de staat Pennsylvania: twee rijen zuilen in het verlengde van het voormalige exercitieterrein van het dorp. In het midden prijkt op een natuurstenen blok de tekst van

Vogezes

Een heerlijk gebied voor groenzoekers: wandelaars en fietsers. Het meeste reliëf heeft het Parc Naturel Régional des Vosges. De tot bijna 1500 m hoge ballons vormen de grootste uitdagingen. 's Winters – maar bij verrassing ook soms nog in april – liggen er geregeld tal van witte tapijten: trek sneeuwschoenen aan of bind de lange latten onder. In deze hogere Vogezes bevinden zich de meeste toeristische voorzieningen, al is het nergens echt grootschalig. De bossen leveren al eeuwen de beste houtsoorten voor ambachtelijke strijkinstrumenten. Onder het aardoppervlak in het uiterste zuiden borrelt mineraalrijk water; Vittel en Contrexéville hebben er naam mee gemaakt. In het westen, rond Neufchâteau, lieten Romeinen én Jeanne d'Arc hun sporen achter. Hier op de Plaine des Vosges is het landschap heuvelachtig en de beschikbare faciliteiten voor hedendaagse reizigers zijn er beperkt. Maar verrassingen vind je er zeker.

De Ballon d'Alsace ligt op de grens van het Territoire de Belfort en de Haut-Rhin.

tentoongesteld. Het huidige aanbod is breed; voorwerpen uit de Gallo-Romeinse tijd, een mooie religieuze afdeling, een muntenverzameling en schilderijen van Georges de La Tour, Claude Gellée (bijgenaamd Le Lorrain, zie kader p. 107) en zelfs een Rembrandt: de *Mater Dolorosa*. De afgelopen jaren is van moderne kunst een speerpunt gemaakt en zijn popart, minimal art, nieuw realisme en landart sterk vertegenwoordigd. De oudste delen van Épinal bevinden zich rond de Place des Vosges, aan de overzijde van de Moezel.

In de jachthaven is verhuur van plezierbootjes en een restaurant met terras. Aan de andere kant van de brug is een **kano- en kajakcentrum**.

Behalve het uitdagende wildwatercircuit in het centrum kun je de Moezel stroomafwaarts volgen. Een rondje Lac du Bouzey (13 km) is een aardig ritje voor fietsers. Het kunstmatige meer heeft een camping; kampeerders kunnen in het stadje bij het Parc du Château terecht, dicht bij de hooggelegen resten van een middeleeuws kasteel.

- > IMAGERIE D'ÉPINAL, 42bis Quai de Dogneville, imagesdepinal.com
- > CANOË-KAYAK, Pont de la République, canoekayak-gesn.fr

LES BALLONS DES VOSGES

De bergen, bossen, riviertjes, meren en rotsen van het natuurpark de Vogezen zijn een paradijs voor natuurliefhebbers. Geologisch gezien heeft het een sterke verwantschap met het Zwarte Woud, dat voorbij de Elzasvallei aan de andere kant van de Rijn ligt.

Ongeveer 600 miljoen jaar geleden lag hier een uitgestrekt, met woud bedekt massief, op een ondergrond van harde steensoorten als graniet en gneis. Het stijgen van de zeespiegel zorgde ervoor dat het gebied in een moerasland veranderde. In de ijstijden raakte het gebied bedekt met gletsjers, die op eigen wijze na het stijgen van de temperatuur brede valleien uitschuurden en rotsen afrondden. Op die plaatsen komen de uit kristallen opgebouwde steensoorten als graniet en gneis aan de oppervlakte, met af en toe lagen van de *grès des Vosges*, de hier karakteristieke rozerode zandsteen. De gletsjers kwamen ongeveer zo ver zuidelijk als de huidige vallei van de Bruche. Het zuiden daarvan had en heeft de hoogste toppen, zoals de Col de la Schlucht,

Lac des Corbeaux, over de weg bereikbaar vanuit La Bresse. Of kies voor een wandeling.

de Col du Bonhomme, de Hohneck en natuurlijk de Grand Ballon, met 1424 m het hoogste punt van de Vogezen. Hier vind je bij uitstek de skigebieden (zie p. 117). Karakteristiek voor het gebied zijn de afgeronde toppen, de *ballons*, die op grote hoogte nog maar weinig vegetatie hebben. Op een enkel plekje komt nog hoogveen voor. De bossen bestaan vooral uit naaldwoud, geliefd kaphout, maar ook zijn er nog veel beukenbossen. Gérardmer is een favoriete basis voor verkenning van de Vogezen, maar daarnaast zijn er in de omgeving, van Fraize tot Le Thillot, veel karakteristieke boerderijen die bed and breakfast en chambre d'hôte aanbieden en tal van vakantiehuizen te huur. Ook diverse meren, zoals het Lac Noir en het Lac Blanc, danken hun herkomst aan de smeltende gletsjers. Het natuurpark zet zich oostwaarts voort in de Elzas, in het departement Haut-Rhin. In deze streek vind je tal van kleine musea waar oude ambachten – met een hoofdrol voor houtbewerking en de vervaardiging van streekproducten – levend worden gehouden. Heel illustratief is de presentatie van het **Musée du textile des Vosges** in Ventron, met diverse machinerieën en handnijverheid op het gebied van spinnen en weven.

Gérardmer en omgeving

De voornaamste attractie van Gérardmer is het grote meer, dat prachtig gelegen is en volop watersportmogelijkheden biedt. Op het meer worden rondvaarten gemaakt en er zijn diverse soorten boten en waterfietsen te huur. Een rondwandeling (6,5 km) rond het meer is een geliefde route. In

Gérardmer in oktober.

het plaatsje zijn diverse winkels met mooi linnengoed: hand- en theedoeken, (tafel)lakens en nachtkleding van uitstekende kwaliteit en in de regio vervaardigd. Elk huis heeft zijn eigen signatuur: de een wat klassieker, de ander met moderne motieven. Ten oosten van Gérardmer ligt het langgestrekte Longemer. In de directe omgeving zijn skigebieden, ook met mogelijkheden voor avondski en langlaufloipes. Als plaats heeft het weinig charme. Het werd vlak voor de bevrijding in 1944 verwoest en is nadien volledig herbouwd, met veel vakantiehuisen in de plaats zelf maar ook in omringende oorden als Xonrupt-Longemer en La Bresse, waar bijzondere boomhutten en (sprookjes)chalets te huur zijn. In het hoogseizoen is het er gezellig druk. De meeste winkels zijn er zelfs op zondag open. Mooie dagtochten vanuit Gérardmer, dieper de Vogezes in, voeren naar de Col de la Schlucht, de Hohneck en de Ventron, alle op de grens met de Elzas. Ook kun je een heel aantrekkelijk rondje rijden via La Bresse, Saulxures, Vagney en Rochesson. De wandelmogelijkheden zijn heel uitgebreid. Ten zuidoosten van La Bresse is het **Lac des Corbeaux** een geliefde wandelbestemming. Het mooiste zicht op het meer heb je vanaf de Roche du Lac; dat is wel een pittige klim. Bij Thiéfosse gaat een gemakkelijk wandelrondje van een uur naar de Gorges de Crosery, met een hangbrug boven de door de Moselotte uitgeslepen kloof. De parkeerplaats bij de mairie is een goed startpunt, tegenover een ambachtelijke pasta- en delicatessenwinkel: L'Atelier à pâtes. Een mooi *voie verte*-fietspad voert tussen Vagney en Ventron, via Thiéfosse en Saulxures-sur-Moselotte, of desgewenst nog verder over de Col d'Oderen naar Kruth (resp. circa 20 of 30 km enkele reis).

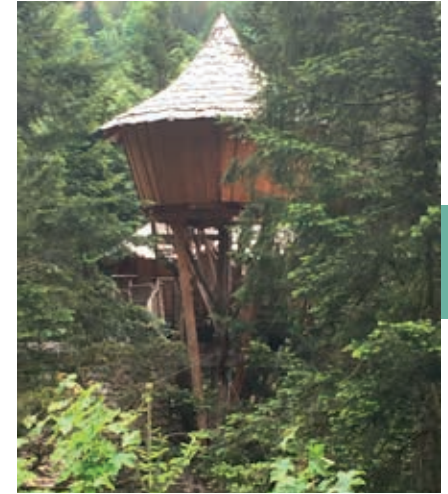
In het zuidwesten van de Vogezes, in een breed dal uitgestrekt, vormt **Le Val d'Ajol** een rustige, groene basis. Het ligt centraal voor uitstapjes naar het Plateau des Mille Étangs maar ook naar de **Ballon d'Alsace**. Er zijn in en rond het dal tientallen gemarkeerde wandel- en mountainbikeroutes. Onderweg zie je *chalots*, traditionele houten schuurtjes die vroeger voor graanopslag werden gebruikt. De in het voorjaar schitterend bloeiende kersenbomen leveren hun bijdrage aan de AOC Kirsch de Fougerolles.

Route des Crêtes

Een doorgaande, maar wel kronkelende verbinding naar de Elzas is de Route des Crêtes. In de Eerste Wereldoorlog lieten Franse opperbevelhebbers deze noord-zuidverbinding over de bergkammen aanleggen om aanvoer naar de dalen langs het front mogelijk te maken. Deze prachtige route is nu een toeristische attractie. Alle karakteristieke Vogezenlandschappen trekken al reizend voorbij: de ballons (ronde bergtoppen), diverse meren en de *chaumes*, de hoge bergweides waar 's zomers het vee graast. Onder die grazers zijn vooral koeien, die de melk leveren voor de munster- en géromékazen. Zo'n kaasje laat zich uitstekend smaken in de *fermes-auberges* (zie kader p. 112). Tussen Hohneck en de Grand Ballon is de weg 's winters doorgaans gesloten.

De **Col de la Schlucht** (1135 m) verbindt het dal van de Meurthe met dat van de Fecht (Munster). Op de pas staat het nieuwe bezoekerscentrum van het **Parc naturel régional des Ballons des Vosges**: Tétrás 1139. Het is een uitstekend startpunt voor wandelingen en ter voorbereiding daarvan. Even noordelijk van de pas is het Lac Vert (1044 m) een geliefd wandeldoel. Schitterende routes zijn ook te combineren met het Lac Noir en het Lac Blanc (Col du Calvaire). Zo'n 4 km ten zuiden van de Col de la Schlucht gaat een steil pad naar de top van de Hohneck (1363 m). Het panorama is verbluffend, bij helder weer is zelfs het Zwarte Woud te zien.

De Gazon du Faing is eveneens een mooi uitgangspunt voor wandelingen. Start bij de brug van Rudling voor een route van 12 km langs de Auberge du Gazon du Faing. Volg voor een langere wandeling de Route des Crêtes vanaf de Col du Louschbach (978 m), langs het Lac Blanc en Lac Noir en de fermes-auberges Lac du Forlet en Seestaettle.

Boomhut van Bol d'Air bij La Bresse, waar bovendien een uitdagend avonturenpark is met touwenparcours, glijkabel en bungeejump.

Het hooggelegen bedevaartsoord Mont Sainte-Odile.

Mont Sainte-Odile

Een spiritueel hoogtepunt, op 763 m, met schitterend uitzicht over de Elzasvallei en in de verte de contouren van het Zwarte Woud, is de Mont Sainte-Odile. Hier liet de hertog Adalric in de 7de eeuw een burcht bouwen. Na de wonderbaarlijke genezing van zijn dochter Odilia, die blind was geboren maar bij haar doop op 12-jarige leeftijd plotseling kon zien, en nog enkele andere mystieke voorvallen, bestemde hij de burcht uit dankbaarheid tot klooster. Odilia werd als eerste moeder-overste aangesteld. Veel meer mirakels zijn nadien aan Odilia toegedicht, zoals het redden van haar vader uit het vagevuur. Daarvoor waren overigens heel wat gebeden nodig: in de Chapelle des Larmes ligt een platte steen, afgesleten doordat Odilia er dagelijks op neerknielde. Het graf met de relieken van de heilig verklaarde Odilia is nog altijd een bedevaartsoord. Het complex is nu een hotel.

Rond het kasteel zijn nog sporen te vinden van een vermoedelijk Keltische muur, de *mur païen*, 10 km lang, gemiddeld 1,7 m dik en op sommige plaatsen nog 3 m hoog; volg de wandelbordjes. Een ander pad (circa 15 min., ook via de D33 richting Saint-Nabor bereikbaar) daalt af naar de fontein van Sainte-Odile; het water zou een helende werking hebben bij oogklachten.

Obernai

Een veel bezochte, vrij grote en levendige plaats in deze streek is Obernai. Niet alleen zijn er toeristenwinkels met ooievaars, ansichtkaarten en aardewerk, maar het is er ook leuk om ‘gewoon’ te winkelen en te lunchen.

Avondlicht over Nothalten, dat zijn met wijnranken beklede heuvels deelt met het naburige Itterswiller.

Obernai, geboortestad van Sainte-Odile, floreerde zowel in de 14de–16de eeuw als lid van de Decapolis als tijdens de 18de eeuw.

De opvallendste historische panden zijn het renaissancistische Hôtel de Ville met erker, de bijna 60 m hoge klokkentoren en de voormalige Halle aux Blés (graanhal, nu restaurant). Voor het stadhuis staat een standbeeld uit 1904 van de heilige Odilia, patroonheilige van de Elzas. Een deel van de stadsmuren is bewaard gebleven en er zijn middeleeuws aandoende kruipdoor-sluip-doorstraatjes als de Ruelle Juif. Wie meer aanwijzingen voor het jodendom in de stad zoekt, kan de synagoge (1876) bezoeken. Op de plek van een romaanse voorganger verrees eind 19de eeuw een neogotische kerk, gewijd aan de heiligen Petrus en Paulus, met op het voorplein het Monument Freppel. Bisschop Freppel overhandigde in 1871 persoonlijk aan keizer Wilhelm zijn brief met bezwaren tegen de annexatie van de Elzas bij Duitsland.

Een rondje door de wijngaarden van Obernai, waaronder de domeinen van Seilly en van Robert Blanck, neemt ongeveer 1,5 uur in beslag en voert over de zuid/zuidoostflanken van de Schenkenberg (265 m); al in de 12de eeuw werd hier wijn verbouwd. Het huidige wijnbouwersgilde heeft de route van pijlen voorzien.

Barr

Het **Musée de la Folie Marco**, een 18de-eeuws patriciërshuis, heeft een eersterangs uitzicht over de wijngaard Clos Marco. Het meubilair is op de

Haut-Rhin

De paradiestadjes liggen hier vlak bij elkaar, met de zuidelijke Route des Vins d'Alsace tussen Ribeauvillé en Thann, met daartussen het drukbezochte Riquewihr. Overal klepperen ooievaars, maar een van hun favoriete plaatsen is Munster. In de categorie middeleeuwse vakwerkhuizen scoort Colmar, met bovendien een schitterend middeleeuws museum, het hoogst. Enigszins een buitenbeentje maar zeker interessant is Mulhouse, met een zichtbare industriële achtergrond. Zuidelijk daarvan is de Sundgau, een landelijk gebied met veel wandelmogelijkheden. De zuidwestzijde van de Elzas wordt ingenomen door bergen van de Vogezes. Via de valleien van Kaysersberg, Munster en Thann zijn de heerlijke bossen en uitdagende ballons van de Vogezes gemakkelijk bereikbaar.

< Water en vakwerk kenmerken het mooie centrum van de stad Colmar.

Haut-Rhin

In de romaanse periode ontwikkelde Colmar zich niet alleen als religieus centrum maar ook als economische pleisterplaats. Het lag aan een kruispunt van handelswegen, zowel over land als water; wijn, eau de vie en azijn werden verhandeld tegen zout, graan, kruiden en olie. Mulhouse werd voor het eerst in de 9de eeuw genoemd, als buitenplaats van het klooster van Fulda. Frederik I Barbarossa nam de stad en regio in de 12de eeuw in. Mulhouse hoorde in de 14de eeuw bij de Decapolis; in het huidige departement Haut-Rhin waren daarvan ook de 'vrije steden' Colmar, Turckheim, Kaysersberg en Munster lid. In 1678 lijfde Frankrijk Colmar in.

Langs de oostgrens stonden in de 17de eeuw versterkte steden en forten. Ten oosten van Colmar was Breisach zo'n versterkte stad. Dat werd echter bij de Vrede van Rijswijk (1697) aan de Pruisen toegekend, waardoor een gat in de Franse verdedigingslinie ontstond. Lodewijk XIV gaf zijn bouwmeester Vauban de opdracht het gat te dichten in de vorm van het vestingstadje Neuf-Brisach, dat net westwaarts van het oude Breisach lag, aan de overzijde van de Rijn. Het werd gebouwd in de periode 1699–1703 en gold als

Het riviertje de Lauch vormt een toeristisch lint door Colmar en de volop aangeboden boottochtjes geven een bijzonder perspectief op de oude stad.

een van de grootste militaire bolwerken. Tijdens de Frans-Duitse Oorlog van 1870 namen de Duitsers de vesting in, waarna die geen militaire rol van betekenis meer heeft gespeeld. De vestingwal is nog nagenoeg intact. Het departement Haut-Rhin werd per decreet uitgeroepen in 1790, als direct gevolg van de Franse Revolutie. Aanvankelijk hoorden daartoe de districten Colmar, Altkirch en Ammerschwih, in daaropvolgende decennia is het uitgebreid tot en met het delen van het huidige Territoire de Belfort en Zwitsers grondgebied. De huidige omvang heeft het sinds het Verdrag van Versailles in 1919.

Toeristische lieveling is zonder twijfel Colmar, na Straatsburg en Mulhouse de grootste stad van de Elzas. Elke dag trekt een ware cameraparade door de smalle straten met vakwerkhuisen. En met een goede reden, want in een grotere concentratie en diversiteit zul je de *maisons de colombage* (vakwerkhuisen) nergens tegenkomen. Daarnaast vormt het cultureel erfgoed in het oude klooster en de dominicaner kerk al voldoende reden voor een stadsbezoek. En dan hebben we het nog niet over de mooie terrassen en gezellige *winstubs*. Zeer geliefd is het oude wijkje van de vissers en leerlooiers, bijgenaamd Klein-Venetië, waar nu de toeristen in bootjes door de grachten worden geloodst.

Colmar is een bestemming voor het hele jaar. Een bijzondere charme heeft de advent, hoewel Colmar ook de rest van het jaar in de schijnwerpers staat.

Een van de 1000 meren aan de voet van de Vogezen.

Piano slaagde erin een gebouw te maken dat vanuit de kapel niet zichtbaar is. Ook de parkeerplaats en het nieuwe entreegebouw zijn in het groen geïntegreerd. De buitenkant van de kapel is inmiddels grotendeels gerestaureerd. De werkzaamheden aan de binnenkant worden op z'n vroegst in 2025 afgerond. Bezoek blijft mogelijk.

► NOTRE-DAME-DU-HAUT, 13 Rue de la Chapelle, collinenotredameduhaut.com

Het winnen van kolen begon in Ronchamp in het midden van de 18de eeuw. In 1875 verdienden er 1500 mensen hun brood met het delven van kolen. In 1900 was de mijn nog de trots van de streek, omdat er zich de diepste mijnschacht van Frankrijk bevond (1008 m). In 1958 werden de mijnen gesloten. Nu steekt nog slechts de schachttoren boven het door de natuur herwonnen landschap uit. Het **Musée de la Mine** brengt het reilen en zeilen van de mijnwerkers weer tot leven aan de hand van een uitgebreide collectie gereedschap, lampen en gebruiksvoorwerpen. Veel aandacht wordt geschonken aan silicose, de beruchte mijnwerkersziekte. Het museum is tot eind 2024 wegens verbouwing gesloten.

Meer dan 1000 meren

Het noordoosten van het departement Haute-Saône wordt wel het Plateau des Mille Étangs genoemd. In feite zijn er zelfs nog veel meer dan 1000 meren. Het landschap is hier een grote gatenkaas. Overal liggen meren – of liever meertjes, ze zijn maar zo'n 2 ha groot. Een deel ervan is het re-

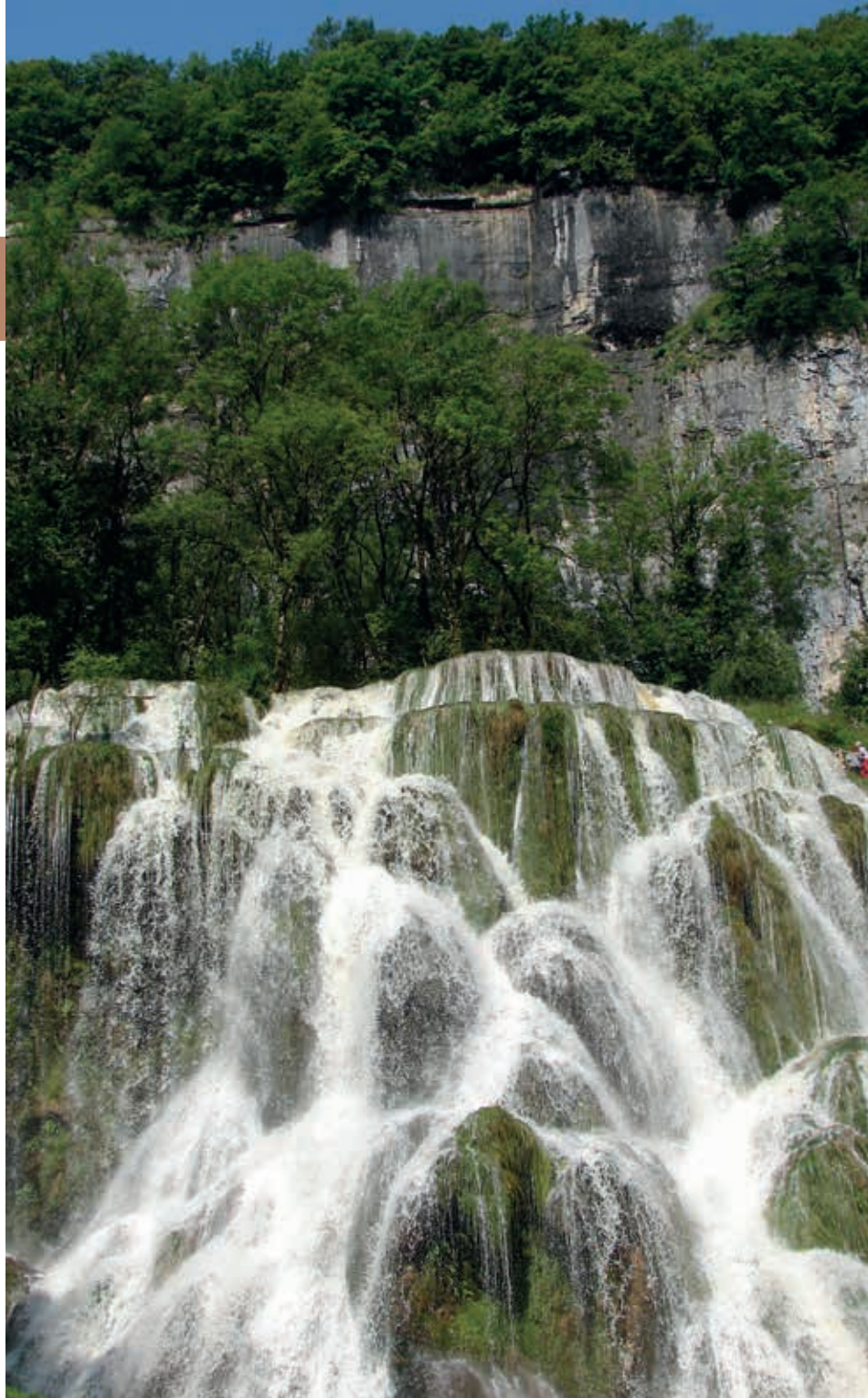
De houtslee waarmee *schliteurs* brandhout uit de bergen naar het dorp brachten.

sultaat van de passage van gletsjers tijdens de ijstijd. Een ander deel is door de mens aangelegd als vismeer. De meren liggen in een landschap dat aan Finland doet denken: ze worden omgeven door veen, berkjes, heide, brem en jeneverbes.

Vanaf Mélisey, Écromany en Faucogney zijn wandelroutes rond de meren uitgezet.

Bij Servance valt het water van de Ognon in een waterval, de **Saut de l'Ognon**, 15 m naar beneden. De Ognon vormt verderop over het grootste deel van het traject de grens tussen de Haute-Saône en de Doubs en mondt 10 km ten westen van Pesmes uit in de Saône.

Het **Musée de la Montagne** van Château-Lambert heeft als onderwerp het leven in de bergen in de 19de eeuw. De boerderijen waren helemaal aangepast aan een arm bestaan met lange winters. De meeste boeren hadden maar één koe, in een stal vol varens in plaats van stro. Hier waren het meestal de mensen die de ploeg trokken, of soms een os. Paarden waren er niet. Behalve boeren waren er schaapherders en kaasmakers, gezinnen die leefden van het sprokkelen van hout en het maken van houtskool. Het allerzwaarste en gevaarlijkste werk werd gedaan door *schliteurs*. Zij kaptten bomen op de berg-hellingen en brachten die op sleeën die over dwarsbalkjes gleden de bergen af. Ze moesten met hun lichaam de slee tegenhouden zodat die niet van de berg zou storten. Het museum bestaat uit het ingerichte woonhuis met schuren en kleine percelen met boekweit, rogge, aardappels en gierst, een smederij en een schoenmakerij.

Jura

Weinig Franse departementen hebben zo dicht bij elkaar zoveel verschillende soorten landschappen en natuurverschijnselen. Bossen zijn er overal; Jura komt van het Laatlatijnse woord voor 'bos', juria. Verschillende soorten watervallen, meren, rivieren en natuurlijk bergen en kloven op korte afstand van elkaar maken dat de Jura een enorme aantrekkingskracht heeft op liefhebbers van de natuur. De meren zijn heel populair bij kampeerders. Het landschap is een soort enorme trap die oploopt van Dole in het noordwesten naar de Zwitserse grens in het zuidoosten. Zolang je maar op dezelfde 'trede' blijft, ben je in een lichtglooiend landschap waar je relatief gemakkelijk kunt wandelen en fietsen.

< De Cascades des Tufs in de vallei van Baume-les-Messieurs.

LOUIS PASTEUR: BRILJANT WETENSCHAPPER

De impact van Louis Pasteur op ons dagelijkse leven kan niet overschat worden. Toen de meeste wetenschappers nog geloofden dat ziektekiemen uit het niets ontstonden ('spontane generatie'), kwam hij tot het inzicht dat bij elke ziekte een microbe hoort en dat verzwakte ziektekiemen beschermen tegen ziekten. Zo kwam hij tot het pasteuriseren, het belang van hygiëne en vaccinaties.

Louis Pasteur werd in 1822 in een bescheiden huis in Dole geboren, nu het Musée de la Maison Natale de Pasteur. Zijn vader was leerlooier. In 1827 verhuisde het gezin naar Arbois. Het was een frêle jongen en had op de middelbare school maar matige rapporten, maar ging toch studeren: scheikunde. Hij werd hoogleraar natuurkunde, scheikunde en geologie op een aantal universiteiten; het langst in de chemie aan de Sorbonne (1867–1889). In 1849 trouwde hij met Marie Laurent, met wie hij vijf kinderen zou krijgen. Hij had ook een laboratorium in Arbois, in het huis van zijn ouders, nu het Maison de Louis Pasteur (zie p. 276), waar hij met zijn gezin de vakanties doorbracht. In 1895 stierf hij en werd in de kelder van zijn eigen Institut Pasteur in Parijs begraven.

In 1858 ontdekte Pasteur dat in bedorven wijn een gist voorkomt dat lijkt op melkzuur. Door betere hygiëne in acht te nemen en door wijn gedurende één minuut tot 55 à 60 °C te verhitten – wat door de Hongaren voor het eerst 'pasteuriseren' werd genoemd – wordt wijn langer houdbaar, terwijl smaak en kleur behouden blijven. Met gisten deed hij op zijn wijngaard in Rosières (Jura) een experiment: hij bouwde over een deel van zijn wijnstokken een kas. De druiven die in die kas groeiden waren niet blootgesteld aan de buitenlucht en de druiven gingen niet gisten. De druiven die in de buitenlucht groeiden, gisten wel. Hij bewees hiermee dat de gisten niet spontaan op de druiven groeien, maar dat ze aangevoerd worden door de buitenlucht.

Pasteur was niet de uitvinder van vaccinaties, maar hij ontwikkelde vaccins tegen dierenziekten, waaronder hondsdolheid. In de zomer van 1885 werd de 9-jarige Elzasser Joseph Meister bij Pasteur gebracht omdat hij door een hondsdolle hond gebeten was. De jongen moest snel behandeld worden, anders zou hij sterven. Pasteur had nog geen definitief vaccin, maar entte de jongen toch in; eerst met door hondsdolheid besmet konijnenbeenmerg dat al twee weken te drogen lag en uiteindelijk met besmet merg van één dag oud. De jongen bouwde weerstand op tegen het virus en genas. Even later werd dezelfde methode met succes toegepast op een jongen uit de Jura, Jean-Baptiste Jupille. Pasteur vestigde hiermee zijn reputatie definitief en in 1888 werd in Parijs het Instituut Pasteur opgericht.

De jachthaven van Dole met op de achtergrond de Collégiale Notre-Dame.

heel interessante collectie schilderkunst van de 16de tot de 19de eeuw. Twee topstukken zijn de schilderijen van de belegering van Gray en die van Besançon in 1674. Helemaal bovenin vind je nog een kleine collectie moderne kunst. Je kunt het museum gratis bezoeken.

➤ MUSÉE DES BEAUX-ARTS, 85 Rue des Arènes

Dole is ook de geboorteplaats van de beroemde biochemicus Louis Pasteur. Zijn geboortehuis is nu het **Musée de la Maison Natale de Pasteur**. Pasteur is hier geboren en bracht hier de eerste jaren van zijn leven door. Een deel van het museum is ingericht met meubels en gebruiksvoorwerpen van het gezin, zoals het doopmutsje van Louis Pasteur, en portretten die Pasteur als jongen tekende. Een kamer is gewijd aan de leerlooierij. Verder geeft het museum een uitgebreid overzicht van het wetenschappelijke werk van Pasteur en de stand van de wetenschap in die tijd.

Bij Dole is de Doubs bevaarbaar. Tegen het centrum aan is een plezierhaven. De gekanaliseerde Doubs – het Canal du Rhône au Rhin – maakt het mogelijk veel kanten op te gaan: naar het oosten naar Besançon en verder, naar het westen het dichte vaarwegennet van Bourgondië op, in noordelijke en zuidelijke richting heeft Dole verbinding met de Saône en daarin uitkomende kanalen, zoals het Canal de la Marne à la Saône en het Canal de l'Est.

Saint-Claude is gebouwd boven de diepe kloven van de Bienne en de Tacon.

meer werd, zoals aan zoveel meren, een abdij gesticht, waaraan het meer – het Lac d'Abbaye – en de plaats – **Abbaye-en-Grandvaux** – hun naam ontleenen. Van de in 1170 gebouwde abdij overleefden de fraaie Notre-Damekerk en enkele bijgebouwen de eeuwen.

Morbier en Morez

De in een smalle vallei gelegen agglomeratie Morbier-Morez is de brillenhoofdstad van Frankrijk. Hier wordt 55% van de in Frankrijk verkochte brillen geproduceerd. De helft van de productie, 10 miljoen exemplaren per jaar, wordt geëxporteerd. De grootste brillenproducent van de wereld is overigens Italië (28% van het totaal; Frankrijk produceert maar 7,6%). Het gaat in Morez voor driekwart om brillen voor oogcorrectie – in de geïndustrialiseerde landen draagt de helft van de bevolking een bril – en verder nog om zonne- en veiligheidsbrillen. Een groot deel van de 3500 inwoners van deze grauwe industrieagglomeratie verdient zijn brood met het vervaardigen van brillen.

In een modern gebouw achter het stadhuis is het brillenmuseum **Musée de la Lunette** gevestigd. Het vertelt de geschiedenis van de bril in het algemeen en die van de industrie in Morez in het bijzonder.

De eerste brillen werden aan het eind van de 13de eeuw in Italië gemaakt. Een spijkermaker uit de buurt van Morez, genaamd Caseaux, maakte hier aan het eind van de 18de eeuw zijn eerste brillen. Hij werd zelf bijziend en

maakte waarschijnlijk een model na dat hij in Engeland gezien had. Hij gebruikte daarbij de apparatuur en technieken die hem ook bij het vervaardigen van spijkers, het uittrekken en uithameren van ijzer, van pas kwamen. Caseaux zag de potentie van zijn nieuwe product in en bood het aan Geneefse bijoutiers aan.

Dit werd het begin van een succesvolle brillenindustrie, die perfect aansloot bij de traditie van huisnijverheid in de Jura en bij de behoefte aan extra werk in de winter. De beschikbaarheid van energie, in de vorm van de waterkracht van het riviertje de Bienne, maakte een snelle expansie mogelijk.

Bij het maken van een bril komen ongeveer 700 handelingen kijken. Allerlei machines die daarbij gebruikt werden maken deel uit van de collectie van het museum.

De grootste klappen kreeg de industrie in de jaren 70 door de opkomst van de Italiaanse en Zuidoost-Aziatische concurrentie. Na een periode van afslanking en kostenreductie kwam de brillenindustrie van Morez er weer bovenop door zich steeds meer toe te leggen op het duurdere segment. Tegenwoordig laten alle grote Franse couturiers hier hun brillen produceren.

Het museum besteedt ook aandacht aan de medische kant: hoe werkt een oog, wat zijn de belangrijkste afwijkingen en hoe worden ze gecorrigeerd?

Les Rousses

In en rond Les Rousses draait alles om sport. 's Winters wordt er geskied (1120–1680 m) – het skigebied loopt door tot in Zwitserland – en geschaatst op het Lac des Rousses (90 ha). De hele zomer is de kunstijsbaan van Prémamanon geopend. 's Zomers wordt er druk gemountainbiket op de 180 km aan routes en gewandeld, al dan niet onder begeleiding. Bovendien zijn er ook nog twee 18-holesgolfbanen en het meer is perfect om te zwemmen, te zeilen en te vissen.

Het Fort des Rousses wordt onder andere gebruikt om comté te laten rijpen.